

ÎN JURUL UNEI SCRISORI PASTORALE A PROTOPOPULUI VASILE BARAN DE FĂGĂRAȘ DE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVIII-LEA*

Radu Nedici

În anul 1883 Ghenadie Enăceanu¹ publica sub titlul „Întrebări și răspunsuri pentru legea a treia ce s-au izvodit, adecă unia în Țara Ardealului” un fragment extras dintr-un manuscris descoperit în biblioteca mănăstirii Căldărușani². În prezentarea pe care o face la începutul articolului, Enăceanu afirmă că documentul pe care îl editează este o „dispută teologică” purtată între românii ortodocși și cei greco-catolici din Transilvania. Declară în mod răspicat că motivația principală pentru care a ales să prezinte cititorilor acest text ține de valoarea literară a lui, în sensul în care acesta poate constitui o mărturie a evoluției limbii

* Studiul de față are la bază dizertația de master intitulată *Tradiție ortodoxă și inovație catolică. Discursul identitar al elitei greco-catolice din Transilvania la jumătatea secolului al XVIII-lea*, realizată în anul 2007 sub îndrumarea lect. dr. Marius Diaconescu și susținută în cadrul comisiei de Istoria Sud-Estului European, Facultatea de Istorie – Universitatea din București.

¹ Profesor la seminarul de la Socola și apoi din București, membru în comitetul de redacție al revistei „Biserica Ortodoxa Română”, director al Tipografiei Cărților Bisericești (1882–1886), decan al Facultății de Teologie (1884–1886), episcop al Râmnicului (1886–1898); cf. Mircea Păcurariu, *Dicționarul Teologilor Români*, București, Univers Enciclopedic, 1996.

² Ghenadie Enăceanu, *Unația seu legea a treia*, în „Biserica Ortodoxă Română”, anul VII (1883), nr. 8, pp. 496–515.

române în secolul al XVIII-lea. Și, deși vorbește și despre importanța istorică și teologică a documentului, nu pare deloc interesat să accentueze aceste laturi ale problemei³. Din partea a doua a introducerii, dedicată prezentării manuscrisului, aflăm că la mănăstirea Căldărușani se păstrau două variante ale textului, datate de editor prima în secolul al XVIII-lea, iar cea de a doua la începutul secolului al XIX-lea⁴.

Considerat chiar de editorul său ca având o valoare limitată, manuscrisului nu i s-a acordat atenție din partea istoriografiei vreme de mai multe decenii. Abia în anii '40 ai secolului trecut el a fost integrat discuției asupra Bisericii românilor din Transilvania. Teodor Bodogae, în studiul pe care îl dedică în 1944 polemicii împotriva unirii religioase din Transilvania, consideră „Întrebări și răspunsuri pentru legea a treia...” printre sursele de care s-a folosit autorul manuscrisului pe care îl editează cu acel prilej. Bodogae știe ceea ce Ghenadie Enăceanu nu stabilise în momentul în care a publicat textul, anume identitatea celor implicați în dispută – protopopul Vasile Baran din Făgăraș și preotul Vasile, ajuns ulterior călugăr la Sâmbăta de Sus. Mai mult decât atât, el afirmă că o copie a acestui manuscris se găsește și în Moldova, la mănăstirea Neamț, dovedind astfel popularitatea temei, fără a oferi însă nici o indicație asupra paternității informației pe care o deține⁵. Zenovie Pâclișanu reia datele acestea câțiva ani mai târziu, păstrând aceeași formă de prezentare. O mențiune destul de scurtă, o jumătate de pagină cel mult din sinteza dedicată istoriei Bisericii Unite, vorbește despre documentul care ne interesează aici tot în termenii unei polemici purtate între greco-catolici și ortodocși pe tema primatului papal. Rândurile sale par mai degrabă rezultatul interesului față de un detaliu exotic al perioadei pe care o studiază, fără o valoare istorică deosebită⁶. Cu

³ „Noi însă nu prescriem astăzi acestui tractat decât valoarea lui literară și îl prezentăm aici ca pe un product al limbei din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.”, *Ibidem*, p. 496.

⁴ *Ibidem*, pp. 496–497.

⁵ Teodor Bodogae, *Despre cunoștințele teologice ale preoților români de acum 200 de ani. Semnificația unui manuscris*, extras din „Anuarul Academiei Teologice Andreiane”, an XX (1943–1944), Sibiu, 1944, p. LVIII.

⁶ Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, partea I (1697–1751), în “Perspective”, anul XVII, nr. 65–68 (iulie 1994–iunie 1995), pp. 376–377.

interpretarea atât de asemănătoare pe care o dau cei doi cercetători, destinul manuscrisului pare încheiat, întrucât elementele esențiale în legătură cu el fuseseră spuse.

Ceea ce propunem în continuare este o nouă lectură a manuscrisului editat de Ghenadie Enăceanu în urmă cu mai bine de un veac. Descoperim astfel că în realitate nu avem de a face cu transcrierea – fie ea și fictivă – a unei dispute teologice de la mijlocul secolului al XVIII-lea din Transilvania. Textul se prezintă de fapt ca un dialog imaginar purtat între reprezentanții celor două confesiuni, cu replici destul de echilibrate ca întindere, fiecare dintre acestea fiind introdusă prin formulele „uniții grăiesc”, respectiv „ne-uniții grăiesc”⁷. Este evident faptul că partea din dialog care îi revine protopopului unit Vasile Baran este extrasă dintr-o scrisoare pastorală a acestuia adresată preoților din subordinea sa. Avem transcrisă întocmai formula de adresare de la începutul scrisorii:

*Molitvelor voastre, cinstiților Preoți și Ieromonahi și a toată rânduiala Bisericii grecești dintru toată cinstită eparhia Făgărașului, uniți sau neuniți, de la milostivul D-zeu tot binele cel fericit să vă dăruiască pururea vă poftesc*⁸.

Din păcate ne lipsește finalul, cu formula de încheiere din care am fi putut afla data exactă a documentului. În rest, putem reconstitui în întregime scrisoarea pastorală a lui Vasile Baran. Fragmentele rupte de intervenția preotului ortodox se îmbină perfect, iar discursul protopopului curge în mod natural. Înlăturând replicile adăugate de compilatorul ortodox, rămânem cu textul aproape integral al unei scrisori pastorale de la jumătatea secolului al XVIII-lea, care își propune să îi convingă pe preoți de valoarea dogmelor Bisericii Unite, cu referire specială la primatul papal. Înainte de a trece la analiza acesteia, trebuie să ne oprim asupra câtorva întrebări ridicate de document în legătură cu autorii săi și cu contextul în care acesta apare.

Se pune în primul rând problema momentului în care a fost redactat manuscrisul. În lipsa unei analize mai recente a acestuia,

⁷ Ghenadie Enăceanu, *loc. cit.*, pp. 497–515.

⁸ *Ibidem*, p. 497.

putem totuși bănuși că exemplarele existente la mănăstirea Căldărușani sunt doar niște copii ulterioare ale unui original compus în Transilvania la mijlocul secolului al XVIII-lea. Redactorul său este Vasile, preot din Sâmbăta de Sus, care astfel se și semnează la finalul manuscrisului: „S-au scris, precum înșămnează aici de popa Vasilie, care o au fost trimis în Țara Rumânească din puncturi în puncturi.”⁹ Autorul ortodox al „Întrebărilor și răspunsurilor pentru legea a treia...” ne este destul de bine cunoscut, el fiind un personaj activ în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în Țara Făgărașului. Fiu al preotului Ionașcu din Sâmbăta de Sus, Vasile se găsea în 1746 probabil deja pe la jumătatea vieții, din moment ce în 1730 îl găsim în calitate de cumpărător al unui „Molitvelnic”¹⁰. Alege să devină călugăr și își ia numele de Visarion, sub care îl găsim mai apoi în toate însemnările pe care le face. Dacă amintirile sale sunt corecte, Visarion a devenit egumen al mănăstirii din Sâmbăta de Sus la 1743, așa cum indică semnătura depusă „la 40 de ani a egumeni mele”, în 1783, pe un „Minei”¹¹. În acest caz, rămâne ca o problemă deschisă faptul că el se semnează la capătul lucrării polemice din 1746 în continuare cu numele său de botez. Totuși, se poate să nu fie vorba decât de un calcul eronat al bătrânului călugăr, care înainte de plecarea în pelerinaj la Ierusalim, în 1754, nota că este de doar patru ani egumen¹². Din toate mărturiile care îl privesc, Visarion apare ca un personaj cu o cultură suficient de solidă încât să poată compune acest răspuns ortodox la scrisoarea pastorală a protopopului Baran. Vreme de patru sau cinci decenii îl vedem ca un cumpărător frecvent de carte liturgică provenită în general din centrele tipografice de la sud de Carpați¹³. De asemenea, Visarion a efectuat un pelerinaj în Țara Sfântă cândva în

⁹ *Ibidem*, p. 515.

¹⁰ Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, tom II, București, Soccec, 1906, p. 183, nr. 624.

¹¹ *Ibidem*, p. 185, nr. 636.

¹² *Ibidem*, pp. 185, 637.

¹³ În afară de cele deja menționate, numele său mai apare pe un pe un „Octoih” în 1751, ca și pe o troiță așezată în Sâmbăta de Sus în 1760–1761; vezi *Ibidem*, p. 184–186, nr. 637, 628.

anii 1754–1755, ca o dovadă a credinței puternice de care era însuflețit¹⁴. Preot în eparhia condusă de protopopul Baran, Vasile are deci acces direct la discursul apologetic al acestuia, pe care îl va include aproape în întregime în cadrul lucrării sale. Prin intercalarea replicilor, textul capătă aspectul unui dialog purtat între doi reprezentanți ai confesiunilor aflate în dispută, ceea ce i-a indus în eroare multă vreme pe cercetători cu privire la însemnătatea reală a acestuia.

Am arătat că istoriografia a judecat „Întrebări și răspunsuri pentru legea a treia...” ca un întreg, reprezentând transpunerea în scris a unei dispute verbale petrecute în Făgăraș în 1746, ai cărei actori au fost protopopul unit Vasile Baran și Visarion, viitorul egumen de la Sâmbăta de Sus. Credem însă că avem de a face cu o confuzie produsă la un moment dat și perpetuată apoi de istorici fără voia acestora, în fapt fiind vorba de două momente distincte¹⁵. Punctul de pornire al erorii este, probabil, de găsit în „Istoria” lui Barițiu, care amintește de o dispută publică desfășurată în Făgăraș la 17 iulie 1745, când protopopul Vasile Baran a fost înfrânt pe tărâmul polemicii referitoare la primatul papal¹⁶. La rândul său, Barițiu preia această informație din „Istoria” lui Péter Bod, care dedică un întreg paragraf momentului disputei publice din vara anului 1745¹⁷. Contemporan cu evenimentele, Bod arată cum inițiativa a pornit de la protopopul Vasile Baran, care a susținut utilitatea unei confruntări directe între el, ca reprezentant al Bisericii Unite, și partizanii pozițiilor Ortodoxiei. Demersul său a convins autoritățile, astfel că la 28 iunie 1745 guvernatorul Haller anunța printr-o proclamație ziua de 17 iulie ca dată a disputei, la care

¹⁴ *Ibidem*, pp. 185–186, nr. 637, 638.

¹⁵ Confuzia aceasta se menține până astăzi, un exemplu recent putând fi aflat la Ciprian Ghișa, *Biserica greco-catolică din Transilvania (1700–1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 73.

¹⁶ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pre două sute de ani în urmă*, vol. I, Sibiu, W. Ktafft, 1889, p. 438.

¹⁷ Péter Bod, *Scurtă istorie a românilor locuitori în Transilvania*, în Ana Dumitran – Gúdor Botond – Nicolae Dănilă, “Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania, mijlocul secolului XVI – primele decenii ale secolului XVIII”, Alba Iulia, 2000, pp. 400–401.

erau invitați să participe toți preoții ortodocși, căroră li se garanta securitatea pe întreaga durată a acesteia. În ziua stabilită s-au prezentat la Făgăraș preoți și boieri ostili unirii religioase, în fața căroră protopopul Vasile a încercat să țină un discurs despre primatul papal. A fost aproape imediat întrerupt de preotul Ioan Constantin, care i-a negat apostolului Petru o autoritate mai mare decât a celorlalți apostoli și se pare într-adevăr că intervenția sa a convins mai mult decât discursul protopopului unit. Relatarea aceasta nu amintește însă nimic despre un cât de mic rol jucat de Vasile / Visarion din Sâmbăta de Sus. Susținem de aceea necesitatea separării celor două momente – de o parte disputa care a avut loc în Făgăraș în iulie 1745, de cealaltă parte comentariile viitorului egumen pe marginea scrisorii pastorale.

În ceea ce privește datarea textului pe care îl atribuim protopopului Vasile Baran, anii propuși de istoriografie, respectiv 1746–1747, trebuie la rândul lor priviți cu circumspecție. Lipsește, după cum arătam mai sus, formula de încheiere a scrisorii pastorale, care ne-ar fi putut oferi un răspuns cert la această problemă. De aceea datarea s-a făcut pornind de la singura sintagmă din text care permitea o aproximare cronologică: „[...] noi popii care numai de 47 ani 87 zile acum trecute în Țara Ardealului ne-am unit cu Biserica Romei de la Apus...”¹⁸. Calculul care pornește de aici depinde însă de anul de referință care este considerat ca an zero al unirii religioase în Transilvania, intervalul putând merge de la 1697 la 1701. Considerăm că este mult mai credibilă o datare a scrisorii protopopului Vasile Baran în a doua jumătate a aceluiași an 1745, sau cel mult la începutul celui următor. Este o perioadă în care îl vedem pe protopopul de Făgăraș atât de implicat în polemica împotriva Ortodoxiei. Trebuie să ne imaginăm această scrisoare pastorală ca făcând parte dintr-un ansamblu gândit și pus în practică de protopopul unit în anul imediat următor predicilor lui Visarion Sarai. Vasile Baran este obligat să reacționeze sub efectul impactului devastator pe care puteau să-l aibă aceste predici anti-unioniste la nivel popular. Atunci când, în cursul anului 1745, o comisie guvernamentală a publicat proclamația contelui Haller din 12 martie, membrii comunității greco-catolice din orașul

¹⁸ Ghenadie Enăceanu, *loc. cit.*, p. 502.

Făgăraș ar fi declarat că ei s-au unit în credință cu Roma la îndemnul protopopului Baran, care le-a garantat că legea lor nu va suferi nici o transformare. Auzind însă predicile călugărului Visarion, afirmă că sunt gata să abandoneze confesiunea unită dacă vor simți vreo schimbare sau „dacă nu vom fi lămurii”¹⁹. Această expresie folosită de făgărășeni arată că ei așteptau ca protopopul lor să le ofere explicații privitoare la credința în care se află și la acuzațiile aduse de Visarion Sarai. Este mult mai natural să așezăm scrisoarea pastorală într-un moment cronologic cât mai apropiat de trecerea călugărului Visarion prin sudul Ardealului, decât la doi sau trei ani după aceea. Presiunii venite de la credincioși îi răspunde gestul lui Vasile Baran de a solicita o confruntare publică și fără îndoială în continuarea acesteia trebuie poziționată și redactarea scrisorii pastorale de care ne ocupăm. Cealaltă referire existentă în text:

*Dar ce am stricat noi din pravilă? Au stricat-am noi hotarul paștilor pe care l-au așezat 318 părinți? Precum vedeți că și în anul de es-timp, adică 1746 le-ați făcut într-o zi cu jidovii...*²⁰

îi aparține compilatorului ortodox și ea nu poate fi folosită decât pentru a data intervenția acestuia asupra scrierii originale. Anul 1746 devine astfel cu certitudine termenul *ante quem* față de care trebuie să plasăm textul protopopului Baran.

Autorul scrisorii pe care o discutăm aici este Vasile Baran, protopop unit de Făgăraș o lungă perioadă de timp, între 1738 și 1771²¹. El provine dintr-o familie preoțească de tradiție din Șcheii Brașovului. Tatăl său, Florea Baran, a fost el însuși protopop al eparhiei ortodoxe care îi grupa pe românii din Brașov și din Țara Bârsei. A fost ales în această funcție la începutul anului 1717 și a

¹⁹ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Cluj-Napoca, Dacia, 2002, p. 219.

²⁰ Ghenadie Enăceanu, *loc. cit.*, p. 505.

²¹ Greta-Monica Miron, „...poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește...”. *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697–1782)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, pp. 461–462.

păstrat-o până la moartea sa, în 1736²². Fratele mai mare, Teodor, hirotonit preot în 1717, a încercat să păstreze în familie demnitatea bisericească. De aici un conflict scurt, însă destul de violent, care l-a opus majorității credincioșilor pe care ar fi dorit să îi conducă²³. În final a fost nevoit să renunțe la ambițiile sale și să se mulțumească până la sfârșitul vieții, petrecut în 1742, cu calitatea de simplu preot²⁴. Vasile Baran crește așadar în mediul erudit din Șchei și primește fără îndoială o educație ortodoxă. În 1734 știm că pleacă la Râmnic pentru a fi hirotonit pentru biserica din Făgăraș, aceasta chiar la invitația locuitorilor de acolo. Revenit în Transilvania, instigat poate și de discuțiile stârnite de plecarea sa din Șchei, Vasile Baran își anunță intenția de a rămâne ca preot în locurile natale. Protopopul Florea se arată dispus chiar să renunțe la cariera sa pentru ca fiul să poată fi acceptat ca membru al clerului. Se opune însă episcopul de la Râmnic, care anunță în septembrie 1734 că locul său este în parohia din Făgăraș și că dacă încearcă să rămână în Șchei îi suspendă darul preoției²⁵. Radu Tempea spune că s-ar fi opus atunci chiar și unii dintre românii brașoveni, speriați de faptul că Vasile Baran i-ar putea duce către Biserica Greco-Catolică, întrucât luase de soție pe fiica notarului clerului unit, Ionașcu din Veneția de Jos²⁶. Temerile exprimate de comunitatea din Șchei în 1734 se vor confirma câțiva ani mai târziu, dar cu efecte asupra locuitorilor din Făgăraș. În anul 1738 Vasile Baran recunoștea autoritatea episcopului Klein și se integra ierarhiei unite. Gestul său a venit însă numai după ce autoritățile fiscale ale Transilvaniei i-au asigurat un venit anual de 200 de florini, care să compenseze pierderea privilegiului acordat de Constantin

²² Sterie Stinghe (ed.), *Istoria beserecei Scheilor Brașovului (manuscript de la Radu Témpe)*, Brașov, Ciurcu & Comp., 1899, pp. 45; 140.

²³ *Ibidem*, p. 140.

²⁴ *Ibidem*, p. 164.

²⁵ *Ibidem*, pp. 124–125; Idem, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei (1700–1783)*, vol. I, Brașov, Ciurcu, 1901, pp. 170–171.

²⁶ “Iară jurații și ceilalți preoți tot nu-l primiră [...] mai mult puind pricina căci ține fata notaresului unit, să nu să amestece lucrul între ceva de ale uniei...”, St. Stinghe (ed.), *Istoria beserecei Scheilor Brașovului*, p. 125.

Brâncoveanu din vama de la Rucăr²⁷. De altfel și răspunsul ortodox la scrisoarea pastorală din 1745-1746 amintește acest moment al trecerii protopopului de la o confesiune la cealaltă:

*Și la această podoabă de neumire [Iulian Apostatul] te apropii și molitva ta, cinstite protopoape, că ți-ai călcat legea cea părintească, după ce ți-au murit cei bătrâni și te-ai dat la a treia lege și cu totul ești necolait...*²⁸.

Fără îndoială că protopopul unit nu privește evenimentul în aceeași lumină a unei rupturi tragice, iar disputa pe care o are trei decenii mai târziu cu membrii comunității ortodoxe din Șchei pentru dreptul de posesiune asupra unor locuri de înmormântare din biserică lasă imaginea unui personaj foarte mândru de ascendența sa²⁹. Odată devenit membru al clerului greco-catolic, Vasile Baran rămâne fidel noii sale credințe și superiorilor săi. În evenimentele care au urmat refugierii episcopului Klein la Roma și luptelor pentru succesiunea la conducerea diocesei, în chiar anii din care datează scrisoarea pastorală, protopopul Baran se înfățișează ca un susținător al cauzei lui Petru Pavel Aaron. El este cel care îl informează pe vicarul episcopal de excomunicarea pronunțată împotriva sa de Inocențiu Klein prin sinodul de la Blaj din octombrie 1747. În aceleași zile agitate, Vasile Baran denunță în fața autorităților de la Sibiu complotul organizat de protopopii fideli episcopului exilat³⁰. Poziționarea sa în tabăra lui Aaron, riscantă în acel moment, se va dovedi cea corectă pe termen

²⁷ Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728–1751)*, Blaj, 1900, p. 136. La 17 octombrie 1699 domnitorul Constantin Brâncoveanu acorda parohului din Făgăraș dreptul de a primi anual o sumă de 250 de florini din veniturile vămii de la Rucăr, dar condiționa menținerea acestei dispoziții de păstrarea credinței ortodoxe, cf. Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. I, p. 157.

²⁸ Ghenadie Enăceanu, *loc. cit.*, p. 507.

²⁹ St. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei*, vol. I, pp. 260–261; 263–267.

³⁰ Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. II, Oeniponte [Innsbruck], 1885, pp. 594–596.

lung. Petru Pavel Aaron este sprijinit de autoritățile politice și este numit episcop în 1752, iar Vasile Baran își va păstra poziția în ierarhia Bisericii Unite probabil până la moartea sa, în 1771.

Teritoriul pe care îl administrează în aceste lungi decenii este unul dintre cele mai dificile spații confesionale din Transilvania. Făgărașul, dată fiind așezarea sa geografică în apropierea Țării Românești și contactele culturale cu aceasta, a rămas și după 1701 o regiune cu un număr important de credincioși ortodocși. Este bine cunoscut conflictul care a opus comunitatea neunită din orașul Făgăraș episcopului Ioan Patachi după instalarea acestuia în biserica Sfântului Nicolae, devenită catedrală³¹. În același context a avut loc și misiunea lui Christoph Vojku la Viena după anul 1724, care fusese mandatat de românii din Șcheii Brașovului să obțină garantarea din partea împăratului a autonomiei confesionale, alături de satele din Țara Bârsei și Făgăraș³². Propaganda anti-unionistă a lui Visarion Sarai din primăvara lui 1744 a adus Țara Făgărașului în prim-planul atenției autorităților imperiale. În documentele anilor 1745–1746 care au ca scop liniștirea tulburărilor religioase, Făgărașul apare menționat mereu în primele rânduri ca o zonă cu risc ridicat. Episcopul Manuel Olsavszky de la Mukačiv propune, în raportul său din primăvara anului 1746, alungarea din Transilvania a călugărilor de la schiturile din Arpaș, Scorei și Porcești, văzuți ca unii dintre corifeii mișcării ortodoxe³³. La 20 iunie același an, când Guvernul stabilește instrucțiunile după care trebuiau să se ghideze cei patru protectori ai Unirii, acestora li se atrage atenția de la primul punct că teritoriile cele mai afectate de discursul lui Visarion sunt Pământul Crăiesc, comitatul Hunedoarei, părți din Alba și Târnava, ca și districtul Făgăraș³⁴. Îngrijorarea autorităților catolice nu era nicidecum una exagerată, deoarece vedem cum, la 28 noiembrie 1747, comunitatea

³¹ S. Dragomir, *op. cit.*, vol. I, pp. 163–167.

³² Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul romanilor din Șcheii Brașovului (1700–1783)*, vol. I, pp. 91–149.

³³ Aug. Bunea, *Episcopul Klein*, pp. 193–195; S. Dragomir, *op. cit.*, vol. I, pp. 226–227.

³⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 382.

ortodoxă din orașul Făgăraș, împreună cu reprezentanții câtorva sate din zonă, se adresează printr-o petiție mitropolitului de la Karlovci. Ei solicită să fie primiți în ascultarea ierarhică și sub protecția acestuia, luându-și ca model cazul românilor din Șchei³⁵.

Acesta este așadar fundalul în care are loc redactarea și trimiterea scrisorii pastorale a protopopului Vasile Baran. După cum arătam anterior, el trebuie să ofere un răspuns acuzațiilor lansate în primăvara anului 1744 de călugărul sârb Visarion Sarai:

Alta cu venirea ore-când, ore-căruia călugăr monach, anume Visarion, s-au arătat în protiva noastră preoților celor uniți, precum s-au aflat și se află și până acum îndoială multă întru mulți din molitvele voastre și tocma necredință, cum că n-ar fi adică unia noastră credința cea dintâi și pravoslavnică a Bisericii grecești, tocma de la Răsărit. Iată fraților acest lucru dovedit întru noi și tuturor foarte luminat, cunoscut dintru multă stricare perirea norodului nostru creștinesc, s-au făcut și se face³⁶.

Sunt cuvintele cu care protopopul își începe expunerea, motivând așadar gestul său prin necesitatea de a contracara propaganda ortodoxă și de a apăra legitimitatea Bisericii Unite. Vasile Baran își explică demersul prin datoria sa de conducător spiritual al eparhiei: „...aceasta după mai marea mea datorie protopopească...”³⁷, poziție care îl obliga să ia atitudine. Este o acțiune care se întâlnește cu acea așteptare populară la care ne-am referit mai sus.

Discursul protopopului Baran se articulează în acest document în jurul ideii unității Bisericii, din care decurge apoi întreaga sa demonstrație:

Nu este nici o îndoială sau necredință, fraților, nicidecum, cum că au fost Biserica grecească cea mai dintâi și pravoslavnică întru multe sute de ani. Unitu-s-au una cu Biserica Romei de la Apus, pentru că însuși Biserica aceea de la Răsărit cea grecească cu pravila sau cu sfintele soboare din toată lumea și iată la ochii tuturor mărturisește și

³⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 396–399.

³⁶ Ghenadie Enăceanu, *loc. cit.*, p. 497.

³⁷ *Ibidem*, p. 498.

ne arată pentru aceia din preună toți, și credem tot-de-una cum că au fost așa adevărați³⁸.

Unirea în credință a celor două confesiuni, proiectată în acest mod în trecut și beneficiind deci de sancțiunea Istoriei, devine norma de la care abaterea nu trebuie să se producă. De aceea, dacă prin schismă credincioșii de rit grec au fost îndepărtați de Roma, unirea religioasă proclamată de Biserica românilor din Transilvania nu face decât să îi readucă pe aceștia în comuniunea firească:

...fiind pomeniți adică în legea și credința Bisericii grecești de la Răsărit, n-ar fi trebuit să ne lăsăm adică credința cea pravoslavnică de la Răsărit și să ne unim cu Biserica Romei de la Apus. Dar noi, popii cei uniți, am lăsat, fraților, neunia și am părăsit cu totul despre noi, pentru că am aflat și aflăm [...] cum că atunci adică a fost Biserica grecească de la Răsărit totuna cu Biserica Romei de la Apus, nu a fost neunia aceasta credința Răsăritului de atunci, ci a fost unia sau credința noastră, pe care o ținem noi popii cei uniți acum [...] Ci adevărat răsăritenii cei neuniți au greșit și greșesc și acum căci s-au rupt și se dezunesc de către Biserica Romei de la Apus, fără deloc de adevăr, precum vedeți înșivă cu ochii³⁹.

Într-un mod foarte abil, protopopul Vasile Baran întoarce acuzațiile aduse de propaganda anti-unionistă împotriva celor care le lansează și le susțin. În viziunea propusă de el, cei care au abandonat tradiția nu mai sunt episcopii greco-catolici de la Alba Iulia și Blaj, ci din contră, patriarhii și mitropoliții Răsăritului. Fără să precizeze în mod explicit, momentul de cotitură al acestei evoluții îl reprezintă Marea Schismă din 1054, când unitatea originară a Bisericii creștine a fost ruptă, înțelegem, din vina Constantinopolului. Vechea Romă este cea care a conservat după această dată adevărata credință, la care au revenit românii ardeleni după câteva secole de rătăcire. Argumentul folosit în acest fel de Vasile Baran nu este singular în epocă. Contemporan cu el, în 1746, însă la Trnava și mai mult ca sigur independent de ceea ce scria protopopul de Făgăraș, Gherontie Cotore traduce „Histoire du schisme

³⁸ *Ibidem*, p. 498.

³⁹ *Ibidem*, p. 502.

des Grecs” a iezuitului Louis Maimbourg și compune el însuși o lucrare intitulată „Despre articușurile ceale de price”. El folosește aici o demonstrație asemănătoare pentru a proclama faptul că unirea religioasă petrecută în jurul anului 1700 reprezintă o întoarcere la credința strămoșească. Ideea nu este nouă și ea făcea parte din patrimoniul polemic al Bisericii Unite, putând fi găsită deja la 1726 în „Catehismul” tipărit pentru români la Tmava⁴⁰.

Pentru a le demonstra preoților adevărul spuselor sale, atenția protopopului Vasile Baran se oprește asupra doctrinei primatului papal. Alegerea sa nu este întâmplătoare, deoarece subordonarea față de pontiful roman era poate elementul cel mai vizibil al confesiunii greco-catolice, cel care apropia cel mai mult Biserica Unită de cea Romano-Catolică și care era cel mai puternic contestat de propaganda ortodoxă. Același Gherontie Cotore vedea problema primatului papal ca principalul punct de ruptură între Ortodoxie și Catolicism și ca element esențial al unei uniri religioase veritabile⁴¹. Metoda aleasă de Vasile Baran pentru demonstrația sa este apelul la textul sacru și la sursele patristice orientale, provenite așadar tocmai din tabăra celor care neagă poziția privilegiată a papei:

...pentru că am aflat și aflăm și totdeauna nu din cărțile sau din Biserica Romei de la Apus, nici din cărțile de la Ardeal, ci tocmai din cărțile Bisericii Răsăritului cea pravoslavnică [...] Vedeți dar, fraților, că nu zic numai latinii aceasta, cum că a fost sfântul apostol mai mare sau cap S-șilor Apostoli, nici numai noi popii cei uniți, ci adevărat toată Biserica cea grecească de la Răsărit, ce a fost unită sau totuna cu Biserica Romei de la Apus și pravoslavnică

⁴⁰ Gherontie Cotore, *Despre articușurile ceale de price. Sâmbăta Mare – 1746*, ed. îngrijită de Laura Stanciu, Alba Iulia, 2000, p. 17.

⁴¹ “Drept aceea, măcar ar ținea toate poruncile lui Dumnezeu și numai una nu ar ținea-o, precum zice Sfântul Iacob Apostolul în doa capete, să făcu vinovat întru toate. Însă șișmaticii nu cred putearea și mărirea ce s-au dat Sfântului Petru într-această lume și în chipul lui altora ce rămaseră în locul lui [...]. Așadară șișmaticilor nemica spre mântuintă le va folosi altele ce vor creade de vream ce acest articuș de Domnul Hristos rânduit nu-l vor creade.”, *ibidem*, p. 85.

*mărturisește astăzi, adică tocmai popii cei neuniți tot pe această credință o tăgăduiți?*⁴².

Din nou, construcția sa nu reprezintă o inovație, apelul la textul celui alt fiind de mult obișnuit în controversele conduse de calugării iezuiți. În ceea ce privește Transilvania, procedeul va ajunge la maxima dezvoltare câțiva ani mai târziu în cărțile publicate la Blaj⁴³. Vasile Baran trimite, în afară de Noul Testament, la toate marile figuri ale Ortodoxiei:

*Așa au crezut și mărturisit Marele Vasilie, așa Sfântul Grigorie bogoslovul, așa Sfântul Ioan Zlataust, așa marele Atanasie, Sfântul Kiril, așa Sfântul făcător de minuni Nicolae, așa toți mucenicii de legea grecească de la Răsărit, cu care vă laudați voi acum*⁴⁴.

El se folosește de autoritatea tuturor acestor nume pentru a susține adevărul primatului papal. În același timp însă, patrimoniul spiritual răsăritean conferă legitimitate demonstrației încercate, în condițiile în care scrisoarea sa pastorală trebuia să convingă nu doar un număr redus de teologi. Orășenii din Făgăraș, care în prima jumătate a anului 1745 amenințau cu părăsirea Unirii dacă nu sunt întăriți în credința lor, sunt fără îndoială mai receptivi la acest tip de argument de autoritate decât la explicația teologică încercată de Vasile Baran.

Argumentația sa urmează în continuare un parcurs devenit standard, care pornește de la locul Sfântului Petru între ceilalți apostoli pentru a ajunge în final la poziția episcopului Romei în ierarhia lumii creștine. Piesa de rezistență a întregii demonstrații este echivalarea numelui Sfântului Apostol Petru cu piatra pe care a fost zidită Biserica creștină:

...popii legii grecești de la Răsărit, uniți sau neuniți, cu o gură mărturisesc tuturor, zicând: Piatra Christos pe piatra credinței pe

⁴² Ghenadie Enăceanu, *loc. cit.*, p. 502.

⁴³ Vezi considerațiile asupra lucrării "Floarea adevărului" din 1750 la Cristian Barta, *Tradiție și dogmă. Percepția dogmatică a Unirii cu Roma în operele teologilor greco-catolici (secolele XVIII–XIX)*, Blaj, Buna Vestire, 2003, p. 50–58.

⁴⁴ Ghenadie Enăceanu, *loc. cit.*, p. 504.

acela decât ucenicii mai mare i proci. Și Petre, piatra credinței; și într-alt loc iarăși ziceți înșivă mai luminat: pe Petru l-au chemat Domnul piatră, asupra căreia zice că și-au întărit Biserica...⁴⁵.

Odată demonstrată poziția superioară pe care ar fi avut-o Apostolul Petru în relație cu ceilalți apostoli, loc acordat lui direct de Christos, trecerea către primatul papal este lesne de făcut. Urmași ai lui Petru în scaunul de la Roma, suveranii pontifi moștenesc de la acesta atributul de conducători al lumii creștine:

Cunoașteți, dar de acum mai deplin și credeți și mărturișiți totdeauna cum că Biserica Domnului Christos are cap văzut în locul lui, pus și lăsat nu de altul, ci însuși tocmai de Domnul Christos; nu numai până au trăit apostolii, ci tocmai până în sfârșitul lumii⁴⁶.

Din acest punct argumentația lui Vasile Baran referitoare la primatul papal se leagă de cea anterioară, care susținea existența unei singure Biserici creștine. Fiind unică, rezultă că aceasta nu poate avea decât un singur conducător. Or, demonstrația a fost deja făcută, rolul acesta i-a revenit în trecut și îi revine și în prezent papei. Cei care neagă primatul papal neagă însăși ideea unei singure Biserici și de aceea aceștia, ortodocșii, se fac vinovați de schismă și de erezie, iar nu greco-catolicii:

Pentru că și Biserica Răsăritului, a ne-uniților de astăzi, numai căci s-au rupt și rupe de către mai marele capul ei, îndată a stat și stă împotriva Bisericii Domnului Christos, precum vedeți acum. [...] Și pentru aceea fraților, Biserica Răsăritului nu este nici cum pravoslavnică, pentru că una este Biserica Domnului, iară nu două sau mai multe, precum și mărturisim dimpreună toți chiar...⁴⁷.

Protopopul Baran ține de asemenea să precizeze că acest vicar al lui Christos nu trebuie căutat de credincioșii răsăriteni la Constantinopol sau Ierusalim ori în alt scaun din Orientul creștin și că doar pontiful roman se poate bucura de o asemenea autoritate.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 506.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 507.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 511, 513.

Scrisoarea pastorală se încheie destul de abrupt în acest punct, protopopul amintind încă o dată de erorile profesate de Visarion Sarai și rugându-se pentru credincioșii supuși jurisdicției sale.

Privind textul elaborat de protopopul Vasile Baran, astfel reconstituit, considerațiile făcute de Ghenadie Enăceanu în 1883 ni se par exagerate. Amintim că editorul manuscrisului afirma că acesta nu ar avea decât o valoare literară, iar pe tărâm istoric și teologic ar demonstra numai gradul scăzut de cultură al clerului românesc din Transilvania⁴⁸. Or, în anii 1745-1746 protopopul Vasile Baran construiește un discurs destul de bine încheiat despre primatul papal, cu toate elementele de bază pe care le vom vedea ulterior reluate în literatura catehetică care începe să apară în tipografia de la Blaj după 1750. El se adresează prin această scrisoare pastorală preoților din Făgăraș aflați sub ascultarea sa, încercând să îi convingă de adevărurile profesate de Biserica Unită cu Roma în momentul delicat al crizei generate de Visarion Sarai. O situație cu atât mai complicată cu cât instituția bisericească însăși trece printr-o profundă criză, iar protopopul trebuie să facă față singur contestărilor ortodoxe. În aceste două elemente stă întreaga importanță a scrisorii pastorale care face obiectul studiului nostru. Este vorba mai întâi de faptul că un protopop de la jumătatea veacului al XVIII-lea, fără să beneficieze de studii teologice înalte, așa cum fac Aaron, Maior și Caliani la Roma, Rednic la Viena sau Cotore la Tmava, poate totuși să compună un text prin care să ia apărarea doctrinei greco-catolice. Fără îndoială că el nu este inventatorul acestui tip de discurs și că până la urmă contribuția lui se limitează la a recircula o serie de teme existente în literatura polemică. Însă exemplul său demonstrează că nu doar deținătorii unui doctorat în teologie aveau acces la o literatură de bază din care să afle modul în care pot fi justificate diferențele dintre confesiunile catolică și ortodoxă. Al doilea detaliu, încă și mai semnificativ în opinia noastră, este faptul că Vasile Baran are dorința de a se implica în combaterea agitațiilor ortodoxe. Avem deci un protopop ardelean convins de

⁴⁸ „Această scriere, după opiniunea noastră, arată gradul de cultură teologică la Românii din această epochă, și el nu trece preste știința ritualului.”, Ghenadie Enăceanu, *loc. cit.*, p. 496.

adevărul unirii religioase înainte ca întreg mecanismul de propagandă care se instituie la Blaj să înceapă să funcționeze și care își asumă de bunăvoie misiunea de a-i fideliza pe credincioși. Pe de altă parte, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că Vasile Baran este un caz ceva mai special, întrucât este un ortodox convertit la Unire destul de recent și, de aici poate, interesul său pentru a-și dovedi atașamentul față de noua confesiune căreia îi aparține.

Chiar dacă nu putem cântări cu foarte multă exactitate toate elementele care au putut sta la baza hotărârii cu care acționează și fără să-l transformăm pe protopopul Baran într-un model general valabil, rămâne totuși esențialul. Vedem rezultatul acțiunii sale – o scrisoare pastorală reconstituită aproape în întregime, care ne deschide o nouă perspectivă pentru înțelegerea elitei greco-catolice din Transilvania de la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Intorno ad una lettera pastorale del arciprete Vasile Baran di Făgăraș alla metà del XVIII° secolo

Riassunto

Il testo che si trova al centro della ricerca è stato pubblicato più di un secolo fa, definito dal suo editore come la trascrizione di una disputa teologica che avrebbe avuto luogo nella città di Făgăraș nel 1747. L'articolo propone una rilettura del scritto, per mostrare che ci troviamo davanti ad una lettera pastorale del arciprete greco-cattolico di Făgăraș, Vasile Baran, annotata e trasmessa da un compilatore ortodosso, il monaco Visarion. La metà del XVIII° secolo è stata un periodo torbido per la Chiesa Greco-Cattolica di Transilvania, che deve far fronte ad un'attiva contestazione ortodossa. Gli eventi del 1744 e dei anni successivi sono tracciati in maniera di spiegare la genesi del testo. Sono evidenziati i tratti caratteristici del discorso identitario promosso da Baran, che stava nascendo proprio nei quegli anni per opera dei teologi della cattedrale di Blaj.